

אתרוג לולב, הדס וערבה – הכרת המינים (לימוד ומדרשים לכיתות ד'-ו')

פעילות בקבוצות (לכל קבוצה אחד מארבעת המינים) או כעבודה עצמית במסגרתה כל תלמיד לומד על מין אחד.

- קראו את המידע על הצמח שקיבלתם.
- מלאו תעודת זהות לצמח.
- צרו כרזה (פלקט) המציג את הצמח ומפרסם אותו, ניתן לחבר סיסמה, ג'ינגל המתאר את תכונות הצמח.
- נסו לחשוב מה ממאפייני הצמח קושר אותו לסוכות? (חשבו על תיאורו ועל מה הוא מסמל)

אתרוג

אתרוג הוא מין של עץ ירוק-עד מסוג פרי הדר, וזהו גם שמו של פריו. מקור השם הוא כנראה במילה הפרסית תרנג'.
תיאור

תיאור

מקור האתרוג הוא דרום-מזרח אסיה. העץ הוא קטן בגודלו, הענפים מעוצים אבל לא עבים והעץ אינו קשה במיוחד. לענפים קוצים קצרים וקשים. לענפים צעירים צבע נוטה לאדום. הפרי בצורה ביצית מוארכת, גודלו בין לימון לתפוז והוא מתאפיין בקליפה עבה מחוספסת וריחנית, ובפלחים קטנים ועסיסיים. בקצה הפרי נמצא הפיטם, שהוא שריד לעמוד העלי. צבע הפרי הוא נע בין ירוק לצהוב וטעמו חמצמץ. פריחת האתרוג מופיעה באביב. מבנה וצורת הפרח זהים למיני הדרים אחרים. כיום איזורי גידול האתרוג העיקריים הם סיציליה, מרוקו, כרתים, קורסיקה ופוארטו ריקו.

שימושים

האתרוג כמעט שאינו נאכל טרי, הוא נאכל בדרך כלל משומר בריבות או במאפים, דוגמת עוגת פירות. קליפתו וציפתו של האתרוג משמשות להכנת תבלין, שנקרא "ציטרונאט" (בגרמנית "zitronat"), לתיבול עוגות ועוגיות של המטבח הגרמני וכן להכנת ליקר. בשמן המופק מקליפת האתרוג משתמשים בתעשיית הבשמים. ביהדות האתרוג הוא אחד מארבעת המינים הניטלים בסוכות לשם קיום מצווה.

האתרוג במסורת היהודית

לאתרוג חשיבות במסורת ישראל, בעיקר בגלל שימושו כ-'פרי עץ הדר' בארבעת המינים, בחג הסוכות. במשך החג האתרוג נשמר בקפדנות, ולעתים אף מושם בקופסה מיוחדת, יפה ומהודרת, כדי שלא ייפגם וכדי להדר את המצווה. לאחר החג יש הנוהגים לחנוט את האתרוג. במדרש האתרוג משמש כמשל לאותו חלק בעם ישראל שיש בו גם תורה וגם מעשים טובים, בשל העובדה שיש לו גם טעם וגם ריח.

הרמב"ם המליץ על האתרוג כתרופה לעקיצות ונשיכות בעלי חיים וטען כי משקה העלים עוזר לחלישות. יהודי אתיופיה נהגו לצחצח שיניים בענפי עץ האתרוג לאחר שנחשפו סיביהם הפנימיים וייחסו לו תכונות של חומר מחטא הבונה מחדש את חומר השן שנהרס. אם הפיטם של האתרוג נחתך או נפל אז האתרוג פסול.

פעילות בקבוצות (לכל קבוצה אחד מארבעת המינים) או כעבודה עצמית במסגרתה כל תלמיד לומד על מין אחד.

- קראו את המידע על הצמח שקיבלתם.
- מלאו תעודת זהות לצמח.
- צרו כרזה (פלקט) המציג את הצמח ומפרסם אותו, ניתן לחבר סיסמה, ג'ינגל המתאר את תכונות הצמח.
- נסו לחשוב מה ממאפייני הצמח קושר אותו לסוכות? (חשבו על תיאורו ועל מה הוא מסמל)

לולב

אחד מארבעת המינים, כאמור בספר ויקרא: "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן, פְּרִי עֵץ הָדָר כַּפֹּת תְּמָרִים, וְעֵנָף עֵץ עֵבֶת, וְעֵרְבֵי נָחַל, וַיִּשְׁמַחְתֶּם, לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים" (כ"ג, מ).
הזיהוי שלו כמעט ודאי: תמר מצוי – עץ הגדל בנאות מדבר, בארץ ישראל בבקעת הירדן ובצפון חצי האי סיני. התמר אינו גדל באירופה, ולכן נהגו בקהילות היהודיות באזורים אלה, בעבר, להשתמש ב"לולב יבש" - דהיינו משנה שעברה.

השם

הלולב קיבל את שמו, מלשון "לב", שמלבלב ומצמיח וענינו ענף המכוסה עליו. פרשן המקרא אונקלוס תרגם כפת תמרים - "לולבין". התמר המצוי ידוע בעליו המיוחדים, הנותנים לארבעת המינים את המראה האופייני. לעתים, מכנים את כל ארבעת המינים בתור "לולב" - היות שהוא הבולט מבין המינים. הברכה על נטילת ארבעת המינים אף היא "על נטילת לולב".

תמר או תומר הוא סוג של עצי פרי גבוהים וזקופים ממשפחת הדקליים. בתנ"ך מופיע שם העץ כתמר ואף כתמר. התמר בארץ הנו עץ תרבות. התמר מאפיין את נאות המדבר. כל חלקיו משמשים את האדם. התמר נמנה עם שבעת המינים. האדם מוצא שימוש לכל חלקיו של עץ התמר: העלים משמשים כגג לסוכות (הן בחג והן אצל נוודים במדבר) הפירות לאכילה ולהכנת יין תמרים ודבש תמרים, סנסיני התמר (שעליהם תלויים הפירות) משמשים לטאטוא וקליעת סלסלות, הגזע משמש לבניין וקירוי ואף ניתן להשתמש בו כשוקת לצאן, לאחר שתוכו מרוקן.

פרי התמר

פרי התמר נאכל לח או יבש, טעמו מתוק מאוד וצורתו אובלית. הסירופ שמופק ממנו שנקרא סילאן, ומשמש בעיקר לתיבול מנות אחרונות ועוגות. פרי התמר לא נזכר במקרא. בתלמוד ובעקבותיו המפרשים המסורתיים, מפרשים את הדבש שבשבעת המינים כדבש תמרים. בארצות ערב טוחנים את גלעין פרי התמר ומכינים ממנו תבלין, במרוקו נהוג לחלוט גלעין תמר טחון לשתיה.

ישנם בארץ זנים שונים של תמרים, רובם יובאו (הוברחו) לארץ מעיראק, על ידי בן ציון ישראלי מקבוצת כנרת. בין הזנים נמנים הברהיתמרי - התמר הצהוב, חיאני - תמר בצבע אדום, והמג'הול - תמר גדול ממדים, הזן החשוב ביותר מבחינה מסחרית, ועוד. בישראל מגדלים מטעי תמרים כגידול מסחרי רק לאורך השבר הסורי-אפריקאי, מבקעת כנרת בצפון ועד לדרום הערבה. כעץ נוי נפוץ התמר בכל רחבי הארץ.

פעילות בקבוצות (לכל קבוצה אחד מארבעת המינים) או כעבודה עצמית במסגרתה כל תלמיד לומד על מין אחד.

- קראו את המידע על הצמח שקיבלתם.
- מלאו תעודת זהות לצמח.
- צרו כרזה (פלקט) המציג את הצמח ומפרסם אותו, ניתן לחבר סיסמה, ג'ינגל המתאר את תכונות הצמח.
- נסו לחשוב מה ממאפייני הצמח קושר אותו לסוכות? (חשבו על תיאורו ועל מה הוא מסמל)

הדס

הדס הוא צמח ממשפחת ההדסיים. ההדס נפוץ בחורש הים תיכוני.

מאפיינים

ההדס מגיע לגובה של בין 80-250 ס"מ, ולו עלים נגדיים המדיפים ריח חזק, אורך העלים בין שלושה לחמישה סנטימטר והם מכילים שמן אתרי המקנה להם ריח נעים. פרחי ההדס בעלי חמישה עלי גביע וחמישה עלי כותרת, לבנים בדרך כלל, ומספר גדול של אבקנים הפורצים מתוכם ומשווים לפרח כולו גוון לבן-צהוב. הפרי הבשל צבעו סגול-כחול כהה. ההדס גדל גם בישראל.

תחומי התפוצה שלו בישראל הם: במורדות הגולן ובמדרונות יבשניים בגליל העליון, כמו כן הוא מצוי בדרום הכרמל. נפוץ גם כשיח נוי תרבותי. שיח ירוק עד או עץ קטן שמגיעים עד חמישה מטרים (בתרבות).

ההדס בתרבות

ההדס תופס מקום נכבד במיתולוגיה ובדת של העמים. הרומאים ראו בו את השיח של האלה ונוס, ייתכן שזהו מקור המנהג שפשט בראשית העת החדשה באירופה לקלוע את עלי ההדס בעטרתה של הכלה. ההדס גם משמש כצמח שממנו הופק בושם. בסרדיניה ובקורסיקה מפיקים מן ההדס ליקר הנקרא "מירטו". בסרדיניה נחשב הליקר המיוחד והריחני לאחד המשקאות הלאומיים של האי.

ההדס במעגל החיים היהודי: ההדס מלווה את מעגל החיים היהודי - בברית המילה נוהגים לברך על ההדס נוהגים לשמח את החתן והכלה ביום נישואיהם, וכך גם לאחר הלוויה. המהדרים מביאים אגודות של הדסים בערב שבת לביתם ולבית הכנסת בכל שבת.

ההדס בארבעת המינים

על פי המסורת ההדס הוא "ענף עץ עבות" (ויקרא כג מ), אחד מארבעת המינים עליהם מברכים בחג הסוכות; בתלמוד הבבלי, מסכת סוכה דף לב ע' ב: "תנו רבנן: 'ענף עץ עבות', שענפיו חופין את עצו ואי זה הוא? הוי אומר זה הדס". אבל לפי הדיון שם נראה שקודם הייתה המסורת ורק אחר כך בא ההסבר והנימוק מהמקרא.

פעילות בקבוצות (לכל קבוצה אחד מארבעת המינים) או כעבודה עצמית במסגרתה כל תלמיד לומד על מין אחד.

- קראו את המידע על הצמח שקיבלתם.
- מלאו תעודת זהות לצמח.
- צרו כרזה (פלקט) המציג את הצמח ומפרסם אותו, ניתן לחבר סיסמה, ג'ינגל המתאר את תכונות הצמח.
- נסו לחשוב מה ממאפייני הצמח קושר אותו לסוכות? (חשבו על תיאורו ועל מה הוא מסמל)

ערבה

ערבה היא שמם של מספר סוגי עצים נשירים ומספר סוגי שיחים. ישנם 350 מיני ערבה השוכנים בעיקר באזורים הלחים של המקומות הקרים בחצי הכדור הצפוני. הערבה היא צמח נשיר ולרוב עליה מאורכים. הערבה מתרבה ברבייה מינית על ידי פרחים ממין זכר וממין נקבה המופיעים כתפרחת על צמחים אחרים. התפרחות מופיעות בתחילת האביב, מעט לפני שהעלים מנצים. פרי הערבה הוא הלקט קטן המכיל אין-ספור זרעונים זעירים בתוך אבקה לבנה, המסייעת לפיזורם ברוח. זני הערבה השונים יכולים לעשות הכלאה זה עם זה וליצור תת-זנים מעורבים, הן בטבע והן בזנים מתורבתים. ענפי ערבה לבנה המזוהים עם ערבי הנחל המקראיים. חמישה מיני ערבה גדלים בארץ ישראל: ערבה לבנה, ערבת שלושת האבקנים, ערבה מחודדת, ערבה מדומה, ערבה בוכיה.

ערבה לבנה

מזוהה עם ערבי הנחל המקראיים. עץ דו-ביתי נשיר-חורף של גדות-נחלים, הגדל בארץ בעיקר בעמק החולה, מעט גם במישור החוף. העץ גדל מהר ("כעץ שתול על פלגי מים"), עשוי להגיע עד גובה 10 מ' ולקוטר מרשים של הגזע. נופו רחב. הענפים משתלשלים, חומים-לבנים. הקליפה מצולקת. העלים הצעירים שעירים משני צידיהם וגם הענפים הצעירים שעירים. העלה הבוגר מכסיף רק בצידו התחתון, ואילו צידו העליון ירוק. רוחב העלה עולה על 25 מ"מ. שפת העלה משונשנת. ערבה לבנה פורחת ממרס עד יוני. לפרח 2 אבקנים. הפרי יושב או נישא על עוקץ קצרצר. לזרע ציצית לבנה. סגולותיו הרפואיות נתגלו על ידי המצרים. החומר הלבן המכסה את חלקי העץ החיצוניים מכיל סיליצה. כיום החומר המופק באופן מלאכותי, משמש בתעשיית הסבון ושמני הגוף. צומח באופן טבעי בצדי נחלים בארץ. ערבה לבנה משמשת ברפואה העממית לשיכוך כאבים, להורדת חום, לריפוי פגעי עור, בעיות בדרכי השתן, דלקת שקדים, דלקת חניכיים.

חיבוט ערבה

מנהג נביאים המתקיים בהושענא רבא. כיום המנהג נותר בחלקו כזכר לבית המקדש. על פי המשנה נטילת ערבה הייתה נהוגה במקדש בלבד. הרמב"ם ראה בה מצוה וכינה אותה מצוות ערבה במקדש. בבית המקדש היו זוקפים עץ ערבה גדול בכל אחת מארבע קרנות המזבח החיצון וכל אדם היה נוטל ענפי ערבה ומכה בקרקע, כאמור, זכר למקדש נהגו ליטול ערבה ביום השביעי של חג הסוכות (הושענא רבא). מאחר שנטילת ערבה היא מנהג נביאים מאוחר, לא ניתקנה לה ברכה. עם זאת, ישנם נוסחים של בקשות ותפילות הנאמרות לפני ואחרי חיבוט הערבה. את הענפים שנותרים לאחר החיבוט נהגו לשמור כסגולה ולהשתמש בהם לתשמיש מצווה כגון חומר בעירה לאפיית המצות בפסח, בדומה לנעשה עם שאר המינים.

'יקושרו כולם לאגודה אחת והן מכפרין אלו על אלו'

מדרשי ארבעת המינים

נחלק את הכיתה לחברותות.

כל חברותא תקרא מדרש, תנסה להבין את הנמשל, וליצור ביטוי אמנותי, המחזה או ציור למדרש.

ארבעת המינים – אלו ישראל

פרי עץ הדר – אלו ישראל: מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח כך הם ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים.

כפות תמרים – אלו ישראל: מה התמרה הזו יש בה טעם ואין בה ריח, כך הם ישראל, יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים.

וענף עץ עבות – אלו ישראל: מה הדס זה יש בו ריח ואין בו טעם, כך הם ישראל יש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה.

וערבי נחל – אלו ישראל: מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח, כך ישראל יש בהם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים...

ומה הקדוש ברוך הוא עושה להם? לאבדן אי אפשר!

אלא אמר הקדוש ברוך הוא : **יקושרו כולם לאגודה אחת והן מכפרין אלו על אלו**
(ויקרא רבה פרשה ל')

ארבעת המינים הללו – כנגד אברי האדם

פרי עץ הדר- אתרוג זה דומה ללב:

יש אדם שלבו רוחש טוב והוא פתוח לבריות, ויש אדם שלבו רע ואיננו מבקש אלא טובת עצמו.

כפות תמרים – השידרה של הלולב דומה לשידרתו של האדם:

יש אדם הזוקף אותה ועומד איתן כנגד עוול ורשעה, ויש אדם הכופף את קומתו ומשלים את הזדון.

ענף עץ עבות – עלה ההדס דומה לעין:

יש אדם שעינו טובה עם זולתו והוא נכון לסייע בידו בכל עת תמיד, ויש אדם שעינו צרה בזולתו ומקנא בכל אשר לו.

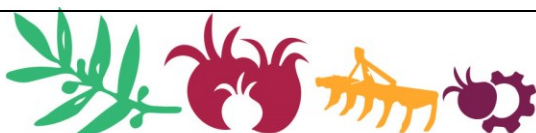
ערבי נחל – עלה הערבה דומה לפה:

יש אדם שפיו ולבו שווים והוא נושא ברכת שלום לנקרה בדרכו, ויש אדם שפיו לוחש אך דברי רכילות והלבנת פנים.

יבואו ארבעת המינים הללו ויזכירו לנו בפרוס חגנו לנהוג בשובה ובנחת עם כל אדם, כמו שנאמר:

כל שרוח הבריות נוחה הימנו – רוח המקום נוחה הימנו.

(צבי שוע, על פי מדרש ויקרא רבה)

ארבעת המינים – חלקי גוף והעם

פרי עץ הדר: הלב, הדומה לאתרוג, צריך להיות ער ורגיש לכל עסקי עמנו.. אתרוג שנסדק פסול, וכן לב יהודי שאינו תמים עם צרכי האומה וקודשי האומה.

כפות תמרים: שדרת הלולב, דומה לשדרת האדם. גם שדרה זו חייבת להיות שלנו, שדרת אומתנו. אנשים שהתרחקו משדרת עמנו או שלחלוחית של מצווה אינה מרעננת אותם, מתייבשים ונפסלים.

ענף עץ עבות: העיניים הדומות להדס צריכות להיות שלנו. חייבות להסתכל על הנעשה לעמנו ובעמנו.

ערבי נחל: הפה הדומה לערבה, יהיה שלנו, ידבר בשפתנו וברוחנו, והעיקר שיגדל ויצמח על מימנו.

ארבעת המינים – חלקי הארץ

ארבעת המינים מסמלים אזורים בארץ, על נופם וצמחייתם האופיינית:

התמר – המדבר ובקעת הירדן.

האתרוג – פרדסי השרון ושפלת החוף.

עץ עבות – ההדס – החורש הים תיכוני בהרים, בגליל והכרמל.

ערבי נחל – צמחיית הנחלים.

יחד, הם מזכירים לנו את נופי ארצנו האהובה, ועלינו להכירם לאהבם ולכבדם.

מיציאת מצרים עד לאיש תחת גפנו, תהליך ההתיישבות בארץ

ברעיון הישיבה בסוכה יש זיכרון לימי הנדודים בעת ישיבת הקבע. ארעי הבא לסמל את הקבע.

גם בארבעת המינים נמצא קשר של מעבר מחיי הנוודות להתיישבות:

כפות תמרים לעורר את זיכרונות הנדודים במדבר, **ערבי נחל** להעלות את החוויה של מעבר הירדן בדרך אל התיישבות הקבע. **עץ עבות** המסמל את היערות הפראיים שכיסו את מרבית הרי הארץ בתקופת ההתנחלות, ואשר רק לאחר שביראו (עקרו) אותם, יכלו בני ישראל לעבד את אדמתם ולנטוע כל עץ פרי.

לבסוף בא **פרי עץ הדר** (מטעים) לסמל סופו של תהליך ההתנחלות: מיציאת מצרים ועד ל"איש תחת גפנו ותחת תאנתו ..."

(על פי נגה הראובני, נאות קדומים)

משימה – חברו מדרש משלכם לארבעת המינים.

פרי עץ הדר, כפות תמרים ענף עץ עבות וערבי נחל

מצוות ארבעת המינים

מצוות ארבעת המינים

וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר, כַּפּוֹת תְּמָרִים, עֵנָף עֵץ עֲבוֹת וְעֵרְבֵי נַחַל וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים. וְחִגַּתֶם אוֹתוֹ חַג לַה' שִׁבְעַת יָמִים בַּשָּׁנָה, חֶקֶת עוֹלָם לְדוֹרוֹתֵיכֶם. בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי תַחֲגוּ אוֹתוֹ. בַּסַּבּוֹת תִּשְׁבּוּ שִׁבְעַת יָמִים, כָּל הָאֶזְרַח בְּיִשְׂרָאֵל יִשְׁבּוּ בַסַּבּוֹת, לְמַעַן יִדְעוּ דוֹרוֹתֵיכֶם כִּי בַסַּבּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם.
(ויקרא כ"ג, ל"ג)

- אילו צמחים יש לקחת? אילו מינים מזוהים בשמם ואילו לא?
- מה עושים עם הצמחים? (לא ברור, לקחת – לשמוח).

הלכות לולב פרק ז', הרמב"ם, משנה תורה

א. 'כפות תמרים' האמורים בתורה, הן חרייות של דקל כשיצמחו, קודם שיתפרדו העלין לכאן ולכאן, אלא כשיהיה כמו שרביט; והוא הנקרא לולב.
ב. 'פרי עץ הדר' האמור בתורה, הוא אתרוג. 'וענף עץ עבות' (שם) האמור בתורה, הוא ההדס שעליו חופין את עצו, ...
ג. 'ערבי נחל' האמורות בתורה, אינן כל דבר הגדל על הנחל, אלא מין ידוע, הוא הנקרא 'ערבי נחל'; ...ורוב מין זה גדל על הנחלים, לכך נאמר 'ערבי נחל'; ואפילו היה גדל במדבר או בהרים, כשר.

פירושי מילים: חרייות – ענפים של דקל. חופין – מכסים (חופה), עזו – גבעול, העלים מכסים את הגבעול שלא יראה.

- מה הם ארבעת המינים לפי פירוש הרמב"ם?
- באילו תנאים צריך לעמוד הלולב? באילו ההדס? ובאילו הערבה?
- איזה קשר ניתן למצוא בין כל אחד מהמינים לבין חג הסוכות? (חשבו על זמן הבשלתו, על בניית הסוכה, על העונה בטבע ובחקלאות)

